

Przynależność administracyjno-terytorialna Przedborza na przestrzeni wieków (Paweł Ziemia)

04.08.2010.

W historii Przedborza wpisana jest bogata w zmiany jego przynależność administracyjno-terytorialna. Zmieniają się siły przynależności do księstw, województw, powiatów, departamentów, guberni, a nawet cyrków związane to były z losami naszego państwa. Dziś ma ktoś zdaje sobie sprawę z tego, że przechodząc przez most na Pilicy mijają widać niegdysiejszą granicę państwa białego departamentu.

Przepływająca przez Przedbórz rzeka Pilica stawiała się często naturalną granicę między księstwami podczas rozbięcia dzielnicowego, podziału w administracyjnych kraju jak i też granicę między państwami w czasach zaborów. Zmianie przynależności terytorialnej Przedborza i terenów w koło niego położonych sprzyjało też jego położenie między dwiema wielkimi krainami geograficzno-historycznymi, czyli Małopolską i Wielkopolską. Najciekawszymi i najbarwniejszymi czasami pod względem zmian przynależności terytorialnej Przedborza były czasy rozbięcia dzielnicowego oraz wiek XIX. Czasy średniowieczne są słabo udokumentowane źródłowo pod tym względem i opisując ten temat opiera się można przeważnie na hipotezach historyków. Hipotez pod wpływem żmudnych badań i dociekań powstało kilka, często sprzecznych ze sobą ale wartych przytoczenia. Przezom wieków XVIII i XIX jak i cały wiek XIX przynosił Przedbórzowi częste i dołg szybkie zmiany przynależności państwowej, jak i administracyjnej. Najspokojniejszym okresem były lata od panowania ostatnich Piastów na tronie Polski do końca istnienia Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Wiek XX odbił się dwiema wojnami światowymi, podczas których to okupanci decydowali o zmianie granic też tych wewnętrznych naszego kraju.

X wiek - 1793 rok

Ziemie położone nad środkową Pilicą i na wschód od niej w czasach formowania się państwa polskiego pierwszych Piastów związane były z ziemiami plemion ślączycko-sieradzkich (mapa 1). Przyłączenie tych terenów do państwa Mieszka I zapewne na drodze podboju wewnętrzznego nastąpiło około połowy X wieku (mapa 2). Książę ustanowił na podbitym terytorium swoją administrację w postaci okręgów grodowych, które z biegiem lat stały się kasztelaniami, a podbite ziemie większych plemion nazwane zostały przez historyków prowincjami. Tereny, na których leży Przedbórz należały do kasztelanii małopolskiej prowincji ślączyckiej. Sięgająca ona, poprzez trzy kasztelanie: skrzyżską, żarnowską i małopolską (małopolską), na prawy brzeg Pilicy. Za taką przynależność przemawia pokrycie się tego podziału z podziałem administracyjnym kościelnym powstałym ok. roku 1000, gdy za panowania Bolesława Chrobrego te trzy zapilickie kasztelanie podporządkowane zostały archidiakonowi kurzelowskiemu, który wchodził w skład archidiecezji gnieźnieńskiej.

Tak więc w epoce wczesnofeudalnej istnienia państwa polskiego tereny, na których leży Przedbórz, związane były poprzez archidiecezję gnieźnieńską i prowincję ślączycką z Wielkopolską. Przynależność terytorialną terenów Przedborza w średniowieczu można prześledzić na podstawie przynależności prowincji ślączyckiej i kasztelanii małopolskiej. I tak:

- w roku 1099 na skutek walk księcia Władysława Hermana z synami Bolesławem Krzywoustym i Zbigniewem księstwo polskie zostaje podzielone przez Hermana między synów z zachowaniem zwierzchności Hermana. Ziemia ślączycka wraz z kasztelaniami małopolską dostaje się w skład dzielnicy przyznanej Zbigniewowi. Stan taki jednak nie trwa długo, ponieważ po śmierci Władysława Hermana dochodzi do wojny między braćmi i w roku 1108 Bolesław Krzywousty jednoczy ziemie państwa w ślączycką ziemię ślączycką wraz z innymi prowincjami odebranymi bratu do swego księstwa;

- rok 1138 przynosi prawie dwustuletnie rozbieżności dzielnicowe. Według statutu Krzywoustego po jego śmierci państwo zostaje podzielone między jego synów. Nie ma jednak zachowanego dokładnego podziału kraju, dlatego też jest kilka koncepcji podziału. Interesująca nas ziemia ślączycka wraz z zapilickimi kasztelaniami w tym małopolską, a więc i Przedbórzem wedle

jednej hipotezy przypada miały wdowie po Bolesławie Krzywoustym Salomei z Bergu, jako tzw. odprawa wdowia. Kolejna z hipotez zakłada, iż tereny te stały się częścią dzielnicy pryncypialnej należącej do najstarszego z synów Krzywoustego seniora Władysława II Wygnanca. Można też przyjąć, że uposażenie wdowy Salomei wchodziło w skład dzielnicy seniora (mapa 3);

- 1144 rok, umiera księżna Salomea. Między księżkami dochodzi do wojny o ziemię po jej oprawie wdowej. Mieszko III Stary i Bolesław Kędzierzawy zajmują ziemie ówczesną, jednak senior Władysław wódca ziemie kasztelani małoposkiej na nowo do dzielnicy pryncypialnej;

- w roku 1146, w kolejnej wojnie domowej, Władysław Wygnaniec zostaje pokonany przez młodszymi braci i obwołany król ucieka do Niemiec. Władysław po nim obejmuje Bolesław IV Kędzierzawy, który trzy zapilickie kasztelanie wraz z Przedborem oddają od ziemi ówczesnej i dzielnicy senioralnej i nadaje je Henrykowi Sandomierskiemu. Przedbórz wódca tym samym zostaje po raz pierwszy do księstwa sandomierskiego. I tu znów historycy wiodą spór co do czasu trwania tej przynależności kasztelanii małoposkiej do tego księstwa. Wedle jednych wraca ona do ziemi ówczesnej, a więc i dzielnicy seniora wraz z śmiercią Henryka Sandomierskiego w 1166 roku inni dowodzą na podstawie kroniki Kadłubka, że stało się to dopiero w latach 1199-1202, kiedy to Mieszko III Stary jako zwierzchni książę Polski zbrojnie ją oderwał wraz z dwiema pozostałymi kasztelaniami zapilickimi od księstwa sandomierskiego.

W latach 20-tych XIII wieku interesująco nas tereny na skutek walk o zwierzchność nad dzielnicą Małopolską zostają opanowane przez Konrada Mazowieckiego i włączone do jego mazowieckiej domeny. Stan taki trwa do momentu klęsk Konrada w walce o dzielnice sandomierską i krakowską. I tu znów nie ma jasnej odpowiedzi, kiedy już na stałe kasztelania małoposka wraz z Przedborem została włączona do księstwa sandomierskiego. Można powoływać się na dwie daty. Pierwsza to rok zjazdu w Przedborzu, czyli rok 1239. To tu, jak domniemają niektórzy badacze tematu, Konrad Mazowiecki przekazał te tereny na rzecz Bolesława Wstydliwego księcia sandomierskiego inni natomiast przesuwają tą datę na rok 1243 i wielkiej klęski Konrada w bitwie z Wstydliwym pod Suchodolami. Od tamtych wydarzeń już na dobre Przedbórz znalazł się w księstwie sandomierskim, które zaliczane jest do dzielnicy małopolskiej. Od roku 1267 na skutek podziału ziemi ówczesnej od zachodu Przedbórz zaczyna sąsiedować z księstwem sieradzkim (mapa 4).

Stan takiego podziału utrzymał się na dobre i przetrwał do rozbiórów Rzeczypospolitej w końcu XVIII wieku (mapa 5). Jedynie w dobie jednoczenia państwa przez Władysława Jagiełłę na początku XIV wieku nazwa "księstwa" zamieniona została na "ziemię", a od wieku XV wprowadzone zostają województwa. Tak więc Przedbórz należał w XIV wieku do Ziemi Sandomierskiej, a od wieku XV do województwa sandomierskiego. W drugiej połowie XIV wieku w systemie podziału terytorialnego kraju pojawiają się na miejsce kasztelanii powiaty, na czele których stoją starostowie. Teren kasztelani małoposkiej staje się powiatem chęcińskim. Przedbórz staje się starostwem niegrodowym sągajęcym na prawy brzeg Pilicy, o czym świadczą przynależność terenów tam położonych np Pratkowic czy ówczeskich do parafii przedborskiej. Tak więc granica woj sandomierskiego nie przebiega po samej Pilicy lecz jest odsunięta nieznacznie na zachód od niej. W skład sandomierskiego wchodzi zapewne też teren przyszłego przedmieścia Widoma (mapa 6).

Zmiany w tym zakresie nastąpiły dopiero wraz z II rozbiorem Polski w roku 1793.

1793-1918

Lata rozbiórów sprowadziły Przedbórz do roli miasteczka granicznego, a granica, która stała się na Pilicy, podzieliła ten teren na 16 lat. W roku 1793 na zachodnim brzegu Pilicy stała granica zaboru pruskiego dwa lata później w 1795 Przedbórz zajmują Austriacy. Po obydwóch brzegach rzeki postawione zostają komory celne. Wraz z nowym panowaniem zmienia się też podział administracyjny zajętych przez Hohenzollernów i Habsburgów terenów. W zaborze pruskim Widoma dostaje się w skład powiatu radomszczańskiego w departamencie ówczesnym, którego siedziba jeszcze w tym samym 1793 roku zostaje przeniesiona do Piotrkowa a co za tym idzie zmieniono też nazwę na departament piotrkowski (mapa 7). Ten z kolei należał administracyjnie do prowincji Królestwa Prus o nazwie Prusy Południowe (mapa 8). Po trzecim rozbiorem w 1795 roku władze Prus

przeprowadziły reorganizację podziału administracyjnego i na miejsce departamentu piotrkowskiego powstaje departament kaliski.

W zaborze austriackim na mocy patentu cesarza Franciszka II z marca 1796 roku, z terenów III zaboru utworzono Galicję Zachodnią (Nowa Galicja) ze stolicą w Krakowie, a Przedbórz znalazł się w obrębie cyrkułu koneckiego (mapa 9). W latach 1803-1809 Galicja Zachodnia została podporządkowana gubernium we Lwowie.

Zmiana takiego stanu rzeczy przyniosła wojny napoleońskie. Po pokoju zawartym w lipcu 1807 roku w Tyliczy między Napoleonem a wojskami Rosji i Prus z ziem II i III zaboru pruskiego utworzono Księstwo Warszawskie, w skład którego dostało się przedmieście Widoma (mapa 10). Zachowano jednak pruski podział administracyjny ustanawiając departamenty jako główną jednostkę administracyjną. Przedbórz pozostaje miastem nadgranicznym, jednak ma już na zachodnim brzegu sąsiada Księstwo Warszawskie. Na kolejne zmiany nie trzeba było długo czekać, ponieważ wybuchła kolejna wojna, tym razem Napoleona z Austriakami i wojna polsko-austriacka. Po jej zakończeniu Galicja Zachodnia zostaje włączona do Księstwa Warszawskiego na mocy pokoju zawartego w Schonbrunn w październiku 1809 roku. Ziemie po obu stronach Pilicy zostały włączone do jednego organizmu państwowego. Austriacka część zaboru przyłączona do Księstwa objął nowy urząd administracyjny i Przedbórz znalazł się w powiecie koneckim departamentu radomskiego (mapa 11). Na rzece stała jednak granica administracyjna rozdzielająca departamenty. Po upadku Napoleona Przedbórz znalazł się w granicach utworzonego na mocy traktatów wiedeńskich z lat 1815-1816 Królestwa Polskiego połączony personalnie przez osobę rosyjskiego cara jako króla Polski. Wraz z pierwszą reformą z roku 1816 Przedbórz znalazł się w granicach powiatu koneckiego, obwodu opoczyńskiego w województwie sandomierskim ze stolicą w Radomiu (mapa 12). Widoma zaś wchodziła w skład województwa kaliskiego i dopiero w 1823 roku na mocy decyzji namiestnika generała Zajączka została przyłączona do woj. sandomierskiego wraz z Wolą Przedborską. Sprawa o tyle ciekawa jest fakt, iż w roku 1828 miasto wraz z rozbudowywanym przedmieściem objęło nadzorem Komisji Województwa Mazowieckiego. Spowodowane to było nienależytą dbałością wójtów woj. sandomierskiego o rozwój przemysłu jak i komplikacjami związanymi z przesyłaniem raportów i informacji na temat rozwijającego się kompleksu fabrycznego. Nadzór ten trwał do lat pięćdziesiątych XIX wieku. Po powstaniu listopadowym przeprowadzono reformę mającą na celu zatarcie odrębności Kongresówki od reszty ziem cesarstwa i województwa przemianowano w roku 1837 na gubernie. W roku 1842 obwód opoczyński przemianowano na powiat a powiat konecki na okręg sądowy. Trzy lata później w roku 1845 Przedbórz znalazł się w granicach guberni radomskiej utworzonej z połączenia guberni sandomierskiej i kieleckiej (mapa 13). W roku 1867 z powiatu opoczyńskiego wydzielono powiat konecki, do którego włączono Przedbórz (mapa 14). Stan taki zachował się do roku 1914 (mapa 15), kiedy to po wybuchu I wojny światowej miasto dostaje się pod okupację niemiecką, a w latach 1915-1918 wchodzi w skład austriackiej jednostki administracyjno-terytorialnej nazwanej Generalnym Gubernatorstwem z siedzibą w Lublinie, które to wraz z niemieckim Generalnym Gubernatorstwem z siedzibą w Warszawie na mocy Aktu z 5 listopada 1916 roku wydanego przez cesarzy Niemiec i Austro-Węgier, tworzą Regencyjne Królestwo Polskie, całkowicie uzależnione od okupantów, ale będącym zażyciem niepodległego państwa polskiego (mapa 16).

1918-1998

Po odzyskaniu niepodległości Przedbórz znalazł się oczywiście w granicach II Rzeczypospolitej, która w 1919 roku podzielona została na województwa. Wchodził w skład powiatu koneckiego Przedbórz znalazł się w granicach woj. kieleckiego (mapa 17). Na krótko jednak przed wybuchem II wojny 1 kwietnia miasto wraz z powiatem koneckim zostaje przeniesione do woj. łódzkiego. Po tragicznym wrześniu 1939 roku rozpoczyna się okupacja niemiecka, wraz z którą następuje nowy podział kraju mający na celu zatarcie tradycyjnych i historycznych granic wewnętrznych. W październiku 1939 roku na części terenów okupowanych przez Niemców utworzono Generalne Gubernatorstwo, które istniało do roku 1945. Przedbórz leżący na jego terenie włączony został z powiatem koneckim do dystryktu radomskiego (mapa 18). Po II wojnie światowej władze przeprowadziły kilka razy zmieniały mapę administracyjną kraju. Te dotyczące Przedborza to:

- lata 1945-1950 - Przedbórz tak jak tuż przed wybuchem wojny znalazł się z powiatem koneckim w granicach woj. łódzkiego (mapa 19);

- w lipcu 1950 roku przeniesiono Przedbórz i powiat konecki do woj kieleckiego (mapa 20) i stan taki przetrwał do roku 1975;

- od 1 czerwca 1975 roku zaczęło obowiązywać dwustopniowy podział administracyjny kraju, utworzono 49 województw, gmina Przedbórz weszła w skład nowego woj. piotrkowskiego.

Obecnie, od 1 stycznia 1999 roku, miasto i gmina Przedbórz znajdują się w powiecie radomskim, woj. łódzkie (mapa 21).

Jako ciekawostkę i uzupełnienie można napisać, iż do roku 1954 należały do gminy Przedbórz Góry Mokre stanowiły osobną gminę (mapa 22), a w roku 1969 uszczuplono granice miasta odłączając od Przedborza tereny Wyrębisk, Woli Przedborskiej oraz Pohulanki.

Paweł Zioba Autor jest członkiem Towarzystwa Miłośników Przedborza Mapy pochodzą z Wikipedi oraz z Wielkopolskiej Biblioteki Cyfrowej. {jgxdgal folder:=[images/stories/statyczne/mapy] title:=[Mapa 1 - Rozmieszczenie plemion polskich w X wieku|Mapa 2 - Polska w czasach Mieszka I|Mapa 3 - Podział Polski na dzielnice, 1138 rok|Mapa 4 - Polska w latach 70-tych XIII wieku|Mapa 5 - Pogranicze województw sandomierskiego i sieradzkiego (mapa z 1750 roku)|Mapa 6 - Województwo sandomierskie (mapa z 1791 roku)|Mapa 7 - Wschodnia część departamentu piotrkowskiego w zaborze pruskim|Mapa 8 - Królestwo Prus na początku XIX wieku|Mapa 9 - Galicja Zachodnia (mapa z 1808 roku)|Mapa 10 - Księstwo Warszawskie, 1807-1809|Mapa 11 - Podział Księstwa Warszawskiego na departamenty, rok 1810|Mapa 12 - Województwo sandomierskie (mapa z roku 1827)|Mapa 13 - Gubernia radomska w roku 1845|Mapa 14 - Powiat konecki (mapa z roku 1907)|Mapa 15 - Gubernia radomska 1867-1915|Mapa 16 - Austriacka i niemiecka strefa okupacyjna 1915-1918|Mapa 17 - Województwo kieleckie w roku 1930|Mapa 18 - Dystrykt radomski 1939-1945|Mapa 19 - Województwo łódzkie, 1945-1950|Mapa 20 - Województwo kieleckie, 1968 rok|Mapa 21 - Województwo łódzkie, 1999 rok|Mapa 22 - Gmina Przedbórz, Gmina Góry Mokre (mapa z 1951 roku)] cols:=[6]}